

**AKTIVNOSTI IVANA FILIPOVIĆA U PODRUČJU PERMANENTNOG
OBRAZOVANJA UČITELJA KROZ INSTITUCIJE JAVNIH I ŠKOLSKIH
KNJIŽNICA (povodom 200-godišnjice njegovog rođenja)**

The activities of Ivan Filipović in the field of permanent education of teachers through institutions of public and school libraries (on the occasion of this 200th birth anniversary)

Emerik Munjiza
emunjiza@gmail.com

Ivan Munjiza
OŠ „Ivan Filipović“ Velika Kopanica
ivan.munjiza@skole.hr

UDK / UDC **374.7-051**
37.01 Filipović, I.

Stručni rad / Professional paper
Primljeno/ Received: 02.12.2023.

BROJ
BIBLIOGRAFSKE
JEDINICE

480

Sažetak

Cilj. Autori su u ovom radu istražili aktivnosti, ulogu i značaj Ivana Filipovića u području permanentnog stručnog usavršavanja hrvatskih učitelja, realiziranog kroz: stručne udruge, javne i školske knjižnice. Rad se temelji na analizi pedagoške dokumentacije, od kojih jedan dio ima karakter objavljene građe i primarnih izvora. Analizirana dokumentacija opisana je, objašnjena i prikazana unutar predviđenih kategorija: permanentno stručno usavršavanje hrvatskih učitelja, kotarskih učiteljskih društava, kao i javnih i školskih knjižnica.

Pristup. Ivan Filipović sa suradnicima utemeljio je permanentno stručno usavršavanje hrvatskih učitelja na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini, održanoj u Petrinji 1874. godine. Ivan Filipović sa suradnicima je pripremio, predsjedavao i sudjelovao u formiranju zaključaka na navedenoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini. Središnje pitanje na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini glasilo je *Kako da se daljnje obrazovanje pučkih učitelja nastavlja i unapređuje?*

Rezultat. Na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini usvojena je koncepcija permanentnog stručnog usavršavanja kroz individualne i skupne oblike. Za realizaciju skupnog permanentnog stručnog usavršavanja učitelja predviđeno je osnivanje kotarskih učiteljskih društava, kao dobrovoljnih udruga hrvatskog učiteljstva. Kako bi se ono operacionaliziralo, istovremeno je predloženo da se pri svakom kotarskom učiteljskom

društvu otvore knjižnice s čitaonicama. Kako bi se za njih osigurala, opća i stručna literatura na hrvatskom jeziku, već je ranije Ivan Filipović 1871. godine osnovao Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Praktična primjena. Pored navedenih aktivnosti, primjetljiv je doprinos Ivana Filipovića na području permanentnog stručnog usavršavanja kroz zakonodavnu aktivnost. U prvom hrvatskom školskom zakonu iz 1874. godine jedno posebno poglavlje posvećeno je produžnom obrazovanju učitelja. Neosporno je dokazana značajna aktivnost Ivana Filipovića u stvaranju koncepcije permanentnog stručnog usavršavanja hrvatskih učitelja, a posebno je značajan njegov doprinos na stvaranju potrebne stručne infrastrukture kroz kotarska učiteljska društva, školske i javne knjižnice i izdavačke institucije.

Ključne riječi: individualni, skupni oblici, stručna infrastruktura

Summary

Purpose. The authors of this work have explored the activities, the role and the significance of Ivan Filipović in the field of permanent professional training of Croatian teachers, implemented through professional associations, public and school libraries. The work is based on the pedagogical documentation analysis, a part of which has the character of published materials and primary sources. The documentation analysed is described, explained and displayed within the specified categories: permanent professional development of Croatian teachers, County teachers' associations, as well as public and school libraries.

Approach/Methodology/Design. Ivan Filipović and his colleagues founded the permanent professional training of Croatian teachers at the Second General Croatian Teachers' Assembly, held in Petrinja in 1874. He and his colleagues prepared, chaired and participated in the formulation of the conclusions of the above-mentioned assembly. The central question at the Second General Croatian Teachers' Assembly was: How to continue and improve the further education of teachers?

Results. The Second General Croatian Teachers Assembly adopted the concept of permanent professional development of teachers through individual and group forms. In order to implement the joint permanent professional development of teachers, it is provided to establish County teachers' associations as voluntary associations Croatian

teachers. At the same time, it was proposed that libraries with reading rooms be opened at each County teachers' society in order to make it operational. And in order to provide them with general and professional literature in Croatian, the Croatian Pedagogical and Literary Association was founded in 1871. on the proposal of Ivan Filipović.

Practical application. In addition to the above activities, Ivan Filipović's contribution to the field of continuous professional development through legislative achievements is also noticeable. In The First Croatian School Law of 1874, there is a special chapter devoted to the continuing education of teachers. The significant activity of Ivan Filipović in creating the concept of permanent professional training of Croatian teachers has been indisputably proven, and his contribution to the creation of a special professional infrastructure through the county teachers' associations, school and public libraries and publishing institutions as well.

Key words: individual and collective forms, expert infrastructure

1. Uvod

Početak školstva u Hrvatskoj moguće je pratiti od 9 stoljeća. Prve škole otvarali su crkveni redovi: benediktinci, dominikanci, franjevci, isusovci, a za žensku mladež uršulinke. U početku su crkvene škole imale interni karakter, pripremale su mladež za crkvene potrebe. Tek će kasnije dobiti i eksterni karakter za potrebe tadašnje državne administracije.

U tadašnjim državnim školama nije bilo jedinstvenog nastavnog plana i programa. Svaki crkveni red poučavao je prema vlastitu nastavnom planu i programu ili često i bez njega. Tijekom vremena crkva će organizirati školski sustav: župnih, katedralnih i samostanskih škola s propisanim nastavnim planovima i programima. Navedene škole razlikovale su se po dužini trajanja, raznolikosti nastavnih planova i programa. (Cuvaj 1910, Srkulj 1911, Kujundžić 1996, Munjiza 2009).

Prema Kirinu, javne gradske škole u Hrvatskoj moguće je pratiti od 10. stoljeća. Tako se kao učitelj u Zadru 918. godine spominje Konstantinus magister, a 1070. godine magister Georgius Gramaticus. Oni su sigurno bili svjetovnjaci jer nemaju svećeničkog pridjeva (Kirin 1925). Postoje sigurni podaci da je gradska škola u Dubrovniku djelovala

1333. godine (Adamović 1885). Prve svjetovne gradske škole osnivaju gradska uprava (magistrati), cehovi i gilde za svoje potrebe. I ove su se škole međusobno razlikovale po organizaciji, nastavnim planovima i programima, kao i stručnosti učitelja (*Enciklopedijski rječnik pedagogije* 1963, *Pedagoška enciklopedija* 1989).

Ozbiljnije uređenje državnog školstva u Hrvatskoj počinje u vrijeme prosvjetiteljskog vladanja carice Marije Terezije (1740. -1780.). Marija Terezija 1764. godine donosi odluku da se u sjedištima svake župe ili satnije na području Austrijskog Carstva ima otvoriti elementarna škola. Kako bi ujednačila školstvo i školski sustav, ona školsku reformu povjerava opatu Ivanu Ignatzu Felbigeru (1724.-1788.), koji je javno obznanjuje 1774. godine pod nazivom *Opći školski red*. *Opći školski red* predviđa sustav trivijalnih, glavnih i normalnih škola.¹ Za svaku od navedenih škola bila je propisana posebna nastavna osnova (Cuvaj 1910, 1, 421-425)² I pored ambicije, ove škole nisu mogle biti obvezne jer su bile na njemačkom jeziku, pa time dobrim dijelom za veći dio mladeži i nedostupne.

Navedene godine donijet je prvi autonomni hrvatski školski zakon koji je propisao obaveznu pučku školu. Po svojim karakteristikama ona je trebala biti: obavezna, besplatna, dostupna, svjetovna na hrvatskom jeziku. Zakonski obavezna pučka škola uvedena je u Vojnoj krajini školskim propisima sa snagom zakona 1871. godine.³, a u civilnoj Hrvatskoj 1874. godine.

Nužno je potrebno, barem elementarno, poznavati školske sustave, kako bi se lakše mogao pratiti središnji problem, stručnost učitelja i mjere koje poduzimaju školske vlasti i stručne udruge, a da bi se oni unaprijedili i poboljšali.

Stručnost učitelja u prvim državnim školama bila je izuzetno slaba, gotovo da se o pravoj stručnosti nije moglo ni govoriti. Za zvanje učitelja bilo je dovoljno znati čitati, pisati i elementarni račun. Kao ilustracija i potvrda navedene tvrdnje navode se neki podaci.

¹ Trivijalne škole jesu elementarne, u pravilu jednorazredne s jednim učiteljem koji u jednoj učionici obučava sva godišta. Nalaze se u sjedištima župa ili satnija. Glavne škole nalaze se u manjim gradovima, trgovištima. U njima rade najmanje dva učitelja. Normalne škole nalaze se u sjedištima pukovnija/županija. U njima u svakom godištu radi jedan učitelj. U pravilu traju četiri godine, a u petoj godini u njima se mogu obrazovati i budući učitelji.

² Kod Cuvaja prva brojka označava godinu izdanja, druga broj knjige, a treća, ako je ima, stranice.

³ Navedene godine na području Vojne krajine donijeti su sljedeći školski propisi: Propis o nastavi u pučkim učionah vojne Krajine, Propis o obrazovanju učiteljah i učiteljicah za pučke učione u vojnoj Krajini, Propis o uređivanju pravnih odnošajah učiteljstvana pučkih učionah vojne Krajine, Propis o nadzoru učionah u vojnoj Krajini, Učevna osnova za obće pučke učione. (vojna Krajina pisana je kao u izvorniku. Navedeni propisi objavljeni su u Zbirka zakonah i naredbah u vojnoj Krajini, Budim 1871.

Već je i Marija Terezija uz naredbu o otvaranju početnih učionica upozorila i na popunu učiteljskih mjesta. Prema njoj, u svakoj školi „treba namjestiti učitelja (Schulmeistera) njemačke narodnosti iz redova penzioniranih podčasnika ili časnika.” (Martinović. 1912, 81). Isti autor desetak godina ranije donosi podatke o stručnosti njemačkih učitelja. Godine 1729. raspisan je natječaj za jedno učiteljsko mjesto u Njemačkoj. Na natječaj su se javili sljedeći kandidati: jedan je bio postolar, star trideset godina, a kao mana navodi se da nije znao dobro čitati, drugi je bio tkalac, star pedeset godina, koji je također imao problema s čitanjem, ali i s računanjem, treći kandidat bio je krojač, star šezdeset godina, pjevao je ako tele, a imao je problema i s računom, četvrti je bio kotlokrpa, koji se teško snalazio i u čitanju i u pisanju, peti je bio isluženi podčasnik bez jedne noge, koji je donekle znao i čitati i pisati (Martinović 1869, 101). Ukoliko je opisano stanje u Njemačkoj bilo kao što je navedeno, tada nije teško zamisliti kakve su nam stručne učitelje slali Nijemci za potrebe naših škola.

Manjak učiteljskog kadra u to vrijeme bio je takav, da se govori o učiteljima iz nužde ili prisile. Tako je Martinović zabilježio sljedeći slučaj. Jedan umirovljeni dočasnik nije htio primiti učiteljsku službu, na što su mu vlasti zaprijetile. ”ti ćeš biti učitelj ili ćeš dobiti batine, pak ćeš ipak biti učitelj. Pokorno molim bit ću učitelj, bolje bit učitelj bez batina nego s batinama” (Martinović 1896, 21). Uz opisanu slabu stručnost i navedenu gotovo nikakvu motivaciju nije teško zamisliti kakva se kvaliteta mogla očekivati od tadašnjih učitelja.

Ponekad nisu bili problemi u niskoj stručnosti i motivaciji, nego i u njihovim etičkim vrijednostima. „Među prvim učiteljima u Krajini bilo je ljudi svake vrste, bilo ih je koji se nisu znali vladati kako treba ni u školi ni izvan nje” (Martinović 1896, 212).

Pozitivno je što su upravne i školske vlasti uočile problem i vezu između navedenih osobina tadašnjih učitelja i efikasnosti škole i vrlo brzo poduzimaju niz mjera u cilju poboljšavanja stručnosti učitelja. Već 1774. godine pozvano je nekoliko istaknutijih učitelja iz Krajine u Beč na usavršavanje kod I. I. Felbigera., koji su po povratku morali stečeno znanje i sposobnosti prenositi na ostale učitelje. U učiteljsku službu uvode se učiteljski pomoćnici. Učitelji su mogli bistrije mladiće namjestiti za svoje pomoćnike, koji su se osposobljavali za učiteljsku službu promatrajući rad iskusnijih učitelja.

Tijekom vremena institucionaliziralo se pripremanje učitelja. Pri normalnim školama u petom godištu pripremalo se za učiteljska zvanja. Da bi se što brže osposobio

što veći broj učitelja uz ovaj oblik, povremeno se organiziraju i pedagoški tečajevi. Niži pedagoški tečajevi trajali su tri mjeseca i njihov rad može se pratiti od 1820. godine. S vremenom se trajanje pedagoških tečajeva produžava na devet i više mjeseci i oni postaju viši pedagoški tečajevi iz kojih će se tijekom vremena razviti samostalne preparandije ili učiteljske škole. U drugoj polovini 19. stoljeća, na području Hrvatske, djelovalo je više učiteljskih škola: muška učiteljska škola u Zagrebu, privatna ženska učiteljska škola sestara milosrdnica sv. Vinka u Zagrebu, preparandija u Petrinji i kratko vrijeme učiteljska škola u Đakovu (Munjiza 2009).

Upravne i školske vlasti organiziraju i takozvano produžno obrazovanje učitelja. S vremena na vrijeme službujuće učitelje pozivaju na zajedničke sastanke radi ujednačavanja i poboljšavanja metode.⁴

Dodatni problem u području stručnog rada i usavršavanja učitelja bio je u nedostatku udžbenika i literature na hrvatskom jeziku.⁵

Školske sustave, kao i stručnost tadašnjih učitelja, potrebno je poznavati da bi se objektivnije mogle vrednovati aktivnosti i doprinos Ivana Filipovića u području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja.

2. Aktivnosti Ivana Filipovića na području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja

Ivan Filipović imao je izrazito široko i bogato iskustvo u području učiteljskog poziva. Otac Josip bio je učitelj u kopaničkoj trivijalnoj školi. Ivan Filipović kao učiteljski pomoćnik, učitelj i županijski školski nadzornik radio je u različitim školskim sustavima Vojne krajine i civilne Hrvatske. Pored ostalog radio je kratko vrijeme i u privatnoj školi Petra Zoričića u Zagrebu. (Munjiza i Dubovicki 2023). Vrlo rano uočio je vezu između stručnosti učitelja i njihova društveno-materijalnog položaja.

Već na početku svog učiteljskog rada upozorava i piše o izrazito niskoj stručnosti hrvatskih učitelja. Navedeni stav potvrđuje Filipović sljedećim stavom. „Jer zašto su naši stari učitelji onako zlostavljali djecu? Jedino zato što su i sami većinom bili slabo

⁴ Metoda je u to vrijeme bio univerzalni pojam i označavao je: pedagogiju, didaktiku, metodike, školsku disciplinu i školsku administraciju.

⁵ Prva domaća pedagogija izašla je 1850. Obuka malenih ili katehetika od dr. Stjepana Ilijaševića. Nakon nje 1867. izlazi Gojitba i obća učba Stjepana Novotnya, a između 1880. i 1884. četiri pedagoška udžbenika Stjepana Basaričeka Uzgojoslovje, Obće obukoslovje, Posebna obukoslovja, Povijest pedagogije.

obrazovani, koji su jedva što više znali od nužnog čitanja i pisanja. Od ikakve pedagogije i metodike ne bijaše ni govora” (Filipović 1858, 107).

Ne samo što je Filipović uočio slabu stručnost učitelja, nego je uočio i problem njihova početnog osposobljavanja i potreba usavršavanja do kraja radnog vijeka. On upozorava i piše da nijedno obrazovanje, ma kako bilo kvalitetno, ne može osposobiti učitelja do kraja radnog/životnog vijeka. Na to nas upozorava njegov suvremenik Davorin Trstenjak koji citira Filipovićeve misli „Koji misle da im više ništa ne treba učiti kada iz učiteljske škole izađu, knjiga se ozbiljno okani, od njih nikada neće biti valjanih učitelja. Ti su na putu da za koju godinu ne samo zaostanu, nego i potpunim nezalicama postanu” (Trstenjak 1897, 285). Prema Filipoviću, u učiteljskom zvanju nema stagnacija. „Stagnacija znači nazadak, a nazadak i učitelji su kontradiktorni pojmovi” (*Druga obća hrvatska učiteljska skupština* 1874, 96).

Bitna karakteristika Filipovića jest ta što je po uočenim problemima vrlo brzo poduzimao mjere za njihovo rješavanje, a što je prisutno i u području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja.

3. Zakonodavne aktivnosti Ivana Filipovića na području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja

Na osnivačkoj skupštini staleško-socijalne udruge hrvatskih učitelja Zajednice 1865. godine donijeta je odluka da se prema Vladi uputi nacrt o uređenju pučke škole. Tom prilikom formirana je Komisija na čelu s Ivanom Filipovićem za izradu iste.⁶ Imenovana Komisija izradila je nacrt prijedloga pod nazivom *Ustav za pučke škole u trojednoj kraljevini* i poslala ga u saborsku proceduru, koja nikada nije realizirana do kraja, tako da ovaj nacrt nije pretočen u školski zakon. (Cuvaj 1910, 5).

Sklapanjem hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, Hrvatska je dobila mogućnost da samostalno regulira sudstvo, upravu i školstvo. Kako su se u međuvremenu na unutarnjem planu promijenile političke prilike, na vlast su došli narodnjaci, a hrvatskim banom postaje Ivan Mažuranić (1873.-1880) te su stvoreni uvjeti za ozbiljnije pripreme u donošenju prvog hrvatskog školskog zakona. Ban Mažuranić je osobno imenovao Komisiju za izradu

⁶ Pored Ivana Filipovića, članovi navedene Komisije bili su: Skender Fabković, Antun Irgolić, Vjenceslav Marik, Ljudevit Modec, Josip Posavec, Ivan Čeh i Ferdo Vuksanović (Cuvaj, 1910, 5, 74)

zakonskog prijedloga, čiji je član bio i Ivan Filipović.⁷ Ivan Filipović bio je jedini član iz prethodne Komisije iz 1865. godine. Zahvaljujući Ivanu Filipoviću, mnoge odredbe iz *Ustava za pučke škole u trojednoj kraljevini* našle su se i u novom zakonu. Nakon saborske rasprave i procedure, konačno je usvojen tekst prvog hrvatskog domaćeg školskog zakona.⁸

Među ostalima, navedeni zakon regulira i permanentno stručno usavršavanje učitelja. Ovoj problematici posvećeno je poglavlje *Produžno obrazovanje učitelja* (Cuvaj 1911, 6, 444 članci 94-101).

Navedeni školski zakon predviđa individualne i skupne oblike permanentnog stručnog usavršavanja. Širi pojam permanentnog obrazovanja moguće je definirati kao stalno i ukupno obrazovanje ukupnog društva kroz različite oblike formalnog i neformalnog obrazovanja u profesionalnom i dobrovoljnom području, stjecanje različitih znanja i vještina potrebnih za život, kao i za razvoj različitih oblika hobija. U užem smislu sve navedeno odnosi se na učiteljski stalež. Kao inačice, uz permanentno obrazovanje, upotrebljavaju se i termini cjeloživotno, cjeloročno, produžno (Munjiza 2004).

Svaki je učitelj dužan samostalno se stručno usavršavati u općem, stručnom i pedagoškom području samostalnim čitanjem odgovarajuće literature. Da bi se udovoljilo traženom zahtjevu, potrebno je pri svakoj školi osnovati školsku/učiteljsku knjižnicu. Navedeni zakon propisuje da u tu svrhu svaka općina mora godišnje izdvajati deset forinti za potrebe školskih knjižnica. Školskim propisima na području Vojne krajine obvezivali su i učitelje da od svoje plaće izdvajaju 5 % za potrebe školskih knjižnica.

Školske vlasti osiguravaju skupne oblike stručnog usavršavanja učitelja. Na području svakog kotara/podžupanije mora se najmanje jedanput godišnje održati učiteljski sastanak/skupština. Na kotarskim/podžupanijskim učiteljskim skupštinama razmatraju se stručna i pedagoška pitanja. Teme i predavači obično su unaprijed određeni (Cuvaj 1911, 6, 444).

⁷ Pored Ivana Filipovića, članovi ove komisije bili su: dr. Pavao Muhić, predstojnik vladina odjela za bogodštovlje i nastavu, Janko Jurković izvjestitelj, Živko Vukasović, školski nadzornik za srednje škole, Andrija Knežević, školski nadzornik za pučke škole, Franjo Petračić, ravnatelj zagrebačke velike realke, Ivan Stažir, profesor realnih predmeta, Adolf Venbr, dijecezanski školski nadzornik.

⁸ Pun naziv navedenog zakona glasi *Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 14. listopada 1874.*

4. Aktivnosti Ivana Filipovića u području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja kroz dobrovoljne učiteljske udruge

Znatno je značajniji doprinos Ivana Filipovića u području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja kroz dobrovoljne stručne udruge. Paralelno s radom na zakonskoj regulativi, Filipović je poduzimao i niz aktivnosti kroz stručne dobrovoljne udruge učitelja.

Utemeljenje permanentnog stručnog usavršavanja učitelja moguće je vezati uz održavanje Druge opće hrvatske učiteljske skupštine održane 1874. godine u Petrinji. Filipović je sa suradnicima pripremao navedenu skupštinu i kao središnji problem postavili su: *Kako da se daljnje obrazovanje pučkih učitelja promiče i unaprjeđuje?* Početne teze iznio je Sebald Cihlar, učitelj iz Kraljevice. Nakon rasprave, Komisija na čelu s Ivanom Filipovićem, formulirala je sljedeće zaključke:

- individualnim čitanjem stručne i pedagoške literature,
- skupnim načinom kroz kotarska učiteljska društva i javnim knjižnicama pri njima,
- izdavanjem stručne i pedagoške literature,
- organizacijom stručnih inozemnih putovanja,
- otvaranjem studije pedagogije na zagrebačkom sveučilištu. (*Druga obća hrvatska učiteljska skupština*, 1874).

Velika prepreka u području stručnog usavršavanja učitelja bio je nedostatak opće i pedagoške literature na hrvatskom jeziku. Ranije je navedeno da prvi udžbenici pedagogije na hrvatskom jeziku izlaze poslije 1850. godine. Doduše, učitelji su na raspolaganju imali pedagoški časopis *Napredak*, koji je počeo redovno izlaziti od 1859. godine. Pored ostalih područja, u *Napretku* se nalazilo područje: vijesti iz svijeta, svaštice, obzor, tako da su hrvatski učitelji imali priliku upoznati se i sa stanjem školstva u drugim zemljama u svijetu. Filipović je svojim prilozi bio izrazito aktivan u *Napretku*, a niz godina uređivao je *Književnu smotru* prilog *Napretka*. Filipović je za potrebe hrvatskog učiteljstva priredio *Uporabnik, upute za upotrebu Čitanke i Slovnike čitanke* 1855. godine (Munjiza i Dubovicki 2023).

Slab materijalni položaj učitelja i niske plaće bile su ozbiljna prepreka u području individualnog stručnog usavršavanja učitelja, zbog nemogućnosti kupovanja potrebne literature. Toga su bili svjesni Filipović i njegovi suradnici, zbog čega su donijeli odluku, na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini, o potrebi osnivanja kotarskih učiteljskih društava.

Kotarska učiteljska društva jesu dobrovoljne udruge hrvatskih učitelja jednog kotara. Kao što je ranije navedeno, odluka o njihovom osnivanju donijeta je na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini 1874. godine. Već sljedeće 1875. godine, osnovano je kotarsko učiteljsko društvo za brodsko okružje sa sjedištem u Vinkovcima, koje je kasnije premješteno u Brod n/S. Iste godine osnovano je i kotarsko učiteljsko društvo za područje grada Siska. Prema pravilima „Društvo je svrha da promiče opću i strukovnu naobrazbu svojih članova i interese školstva i učiteljstva te da širi obrazovanost i napredna uzgojna načela u puku valjanim knjigama” (Pravila,...,1912):

Osnivanje kotarskih učiteljskih društava poprimio je masovniji karakter i njihov se broj kretao oko trideset. Prema tadašnjoj službenoj statistici, 1902. godine u Hrvatskoj i Slavoniji postojao je 71 kotar. Istovremeno u 37 kotara formirana su kotarska učiteljska društva ili u 52 % kotara. Prema istom izvoru, u tadašnjim pučkim školama radilo je 2.315 učitelja, a njih 1.649 ili 71 % bilo je učlanjeno u kotarska učiteljska društva, što je zbilja impozantna brojka. (*Službeni glasnik*, 1902). U ambicioznijim sredinama osnovana su i općinska učiteljska društva. Kao takva, navode se ona formirana u Velikoj Kopanici i Oriovcu.

Kotarski društveni sastanci održavali su se u pravilu dva puta godišnje, u proljeće i jesen. Teme i predavači u pravilu su određivani unaprijed. Sastanci su počinjali s praktičnim predavanjima, raspravama te zaključcima. Kao ilustracija navode se neke od tema koje su održane na kotarskim učiteljskim sastancima: *Djeca kao naši učitelji, Čime se diže ugled pučke škole?, U čemu je odgojno djelovanje pučke škole?, O odgoju domoljublja, Važni faktori u odgoju i obrazovanju školske djece, Kućni odgoj, Odgojni odnosi doma i škole* (Cuvaj 1911, 7)

Prema potrebi raspravljane su i druge teme iz područja učiteljskog statusa. Da bi prijedlozi i rezolucije dobile na snazi, kotarska su se učiteljska društva 1885. godine, na inicijativu Ivana Filipovića, udružila u krovnu organizaciju Savez kotarskih učiteljskih društava (SHUD).

Neformalno formiranje školskih knjižnica vezano je uz otvaranje državnih javnih škola. Za potrebe učitelja i učenika država je osiguravala potrebne udžbenike i literaturu, koja se čuvala u posebnim ormarima. Ovu činjenicu, u jednom izvještaju, potvrđuje Martinović. Školske vlasti na području Vojne krajine posebnim dopisom obavještavaju škole da su za potrebe učitelja poslali tražene knjige na njemačkom, francuskom i

latinskom jeziku, iz područja odgoja i morala, jezika i ostalih nastavnih predmeta (Martinović 1912). Iz navedenog je dopisa jasno da se otvaranjem škola, formiraju i školske knjižnice, ali da je ukupna literatura za učitelje bila na stranom jeziku.

Formalno otvaranje školskih i javnih knjižnica vezano je uz prvi hrvatski školski zakon i Drugu opću hrvatsku učiteljsku skupštinu. Istovremeno s formalnim otvaranjem školskih i javnih knjižnica, određuje se i njihova funkcija. „*Knjižnica je dakle sredstvo kojim se starijim učiteljima pruža prilika, da može s duhom vremena i moderne tehnologije napredovati, a mlađim opet, da u učiteljstvima sabrana zrna znanja sabije, svima da u svojoj daljnjoj naobrazbi uzmognu se usavršavati i napredovati.*“ (Jožićić 1875, 282). Iz iznijetog, neosporno je da su školske i javne knjižnice bile u funkciji permanentnog stručnog usavršavanja učitelja. Tadašnja službena statistika prati i potvrđuje postojanje školskih i javnih knjižnica. Školske godine 1889/90. u Hrvatskoj i Slavoniji radilo je 1.197 škola, od čega ih je 745 ili 62 % imalo knjižnice. Stanje je znatno poboljšano desetak godina kasnije., 1899/900. u Hrvatskoj i Slavoniji djelovale su 1.304 škole, od kojih su knjižnicu imale 1.193 ili 91 %, što je zbilja impozantan broj (*Službeni glasnik, 1891,1901*).

Prema službenoj statistici objavljenoj u *Napretku*, u Hrvatskoj i Slavoniji 1897. godine djelovalo je 37 kotarskih učiteljskih društava. U godišnjem izvješću, njih je 9 izjavilo da posjeduju i knjižnicu. Iz navedene statistike vidljivo je da su sve ove knjižnice imale 1.635 naslova, odnosno 2015. primjeraka. (*Napredak 1897, 588*).

U analiziranom razdoblju nema profesionalnih knjižničara ni jedinstvene metodologije njihova uređenja. Knjižnicu je vodio jedan od učitelja, prema vlastitim kriterijima. No i pored navedenog, vidljivo je da su odvojene učiteljske od učeničkih knjižnica u posebne ormare. Isto tako, vidljivo je da su se odvojeno vodili časopisi od knjiga, a knjige su obično bile složene prema nastavnim predmetima. (Kopsa 1876).

Izrazito su značajne i različite aktivnosti Ivana Filipovića u području školskih i javnih knjižnica. Da bi operacionalizirao stav o potrebi permanentnog stručnog usavršavanja učitelja, on potiče i otvara potrebnu infrastrukturu: stručne udruge, knjižnice s čitaonicama i izdavačku instituciju.

Ivan Filipović, kao učitelj u Požegi, (1854.-1863.) otvara školsku i javnu knjižnicu. Za potrebe javne knjižnice izradio je pravila i bio je članom upravnog odbora navedene knjižnice (Munjiza i Dubovicki 2023). Da bi knjige, a posebno one na hrvatskom jeziku, bile dostupne puku i mladeži u tri godine 1858., 1859. i 1860. izdaje *Narodni kalendar*. Na

određeni način bio je i trgovački putnik jer je putovao okolicom Požege i nudio knjige na hrvatskom jeziku.

Ivan Filipović bio je inicijator utemeljenja središnje pedagoške knjižnice u Zagrebu. Prilikom održavanja Prve hrvatske učiteljske skupštine održane 1871. godine u Zagrebu, postavljena je i prigodna izložba knjiga i učila. Po završetku izložbe, ove su knjige poklonjene hrvatskom učiteljstvu i to je bio temelj za otvaranje navedene pedagoške knjižnice s čitaonicom, a kasnije otvaranjem muzeja i arhiva. Znakovito je da sve navedene institucije i danas aktivno rade i da su smještene u Hrvatskom učiteljskom domu, koji je također sagrađen na inicijativu Ivana Filipovića.

Kako bi navedene institucije mogle djelovati, bilo je nužno osnovati izdavačku ustanovu. I u ovom području Ivan Filipović bio je inicijator. Već nekoliko godina ranije, 1871. utemeljio je izdavačku ustanovu Hrvatski pedagoško-književni zbor (HPKZ). Njegova uloga i zadaća jasno je određena usvojenim Pravilima. Prema njima „Zadaća ove udruge je širiti strukovnu i obću obrazovanost među hrvatskim pučkim učiteljstvom...u tu svrhu izdavat će društvo pedagošku i opće obrazovne spise za pučko učiteljstvo i školsku mladež (*Pravila Hrvatskog književnog zbora*, članak 1). Svaki pravi član HPKZ obavezao se da će besplatno ustupiti jedan svoj rad.

HPKZ izrazito je uspješno izvršavao preuzetu zadaću. Prilikom obilježavanja 20. godišnjice rada, 1892. godine objavljeni su broj i naslovi izdanih publikacija. U dvadesetogodišnjem razdoblju HPKZ je izdao 28 stručnih djela i 28 djela odgojnog karaktera za mladež i puk. Od 1876. godine HPKZ je preuzeo izdavanje *Napretka*, u kojem su kao prilozi izlazili: *Književna smotra*, *Risarski list* i *Službeni dodatak*.⁹ Istovremeno je Filipović pokrenuo časopis za mlade *Smilje*, tako da ga neki kritičari uvrštavaju u utemeljitelje dječje književnosti. (Druga desetogodišnjica HPKZ-a, stranice priloga).

U relativno kratkom vremenu broj pedagoških časopisa i listova različitih izdavača izrazito je porastao, tako da ih je između 1860. i 1918. bilo preko trideset. Oni su se međusobno tematski i sadržajno razlikovali, tako da ih je moguće klasificirati kao:

- pedagoški časopisi i listovi općeg odgojnog karaktera
- pedagoški časopisi i listovi koji se bave posebnim odgojnim područjima
- pedagoški časopisi i listovi za djecu s posebnim potrebama

⁹ Službeni dodatak izlazio je u *Napretku* između 1875. i 1882. godine. U njemu su objavljivane školske naredbe, propisi i upute. Od 1883. godine tu je ulogu preuzeo specijalizirani list *Službeni glasnik*.

- pedagoški časopisi i listovi koji imaju karakter školskih propisa
- ostali, nerazvrstani pedagoški časopisi i listovi. (Munjiza 2009)

Pedagoška periodika posebno je bila pogodna za permanentno stručno usavršavanje učitelja. Ona je donosila aktualne teme, a kroz nju su mogli djelovati i učitelji praktičari. Navedenu tezu potvrđuje i naš poznati pedagog Milivoj Gabelica. „Zato možemo s punom sigurnošću utvrditi da su naši pedagoški časopisi od pojave prvih do danas, bili jedan (možemo reći najčešći i najefikasniji) oblik i činilac u pedagoškom usavršavanju naših nastavnika” (Gabelica 1976, 477).

5. Zaključna razmatranja

Stručnost hrvatskih učitelja neposredno prije i na početku djelovanja Ivana Filipovića bila je izrazito slaba. Za zvanje učitelja bilo je dovoljno znanje čitanja i pisanja. Zbog toga su im društveni status i materijalni položaj bili izrazito niski pa su zbog toga postavljeni učitelji iz nužde ili po prisili. Kako su prve državne škole uglavnom bile na njemačkom jeziku, prvi su učitelji bili stranci Nijemci iz redova isluženih dočasnika i časnika.

Upravne i školske vlasti uočavaju problem i poduzimaju niz mjera kako bi se stanje poboljšalo. Uvodi se zvanje učiteljskih pomoćnika, koji se za učiteljsku službu pripremaju promatranjem i oponašanjem rada iskusnijeg učitelja. Tijekom vremena uvodi se i formalno osposobljavanje učitelja kroz niže i više pedagoške tečajeve pri normalnim školama ili kao samostalne ustanove. Iz navedenih oblika razvit će se samostalne ustanove za obrazovanje učitelja preparandije ili učiteljske škole.

Upravne i školske vlasti organiziraju povremeno okupljanje službujućih učitelja radi ujednačavanja i poboljšavanja odgojnog rada. Iz ovog oblika razvit će se oblik stalnog i redovnog okupljanja učitelja kroz kotarske/podžupanijske učiteljske skupštine.

Filipović, kao učiteljski pomoćnik, stupa u službu četrdesetih godina 19. stoljeća i službuje u različitim školskim sustavima Vojne krajine, civilne Hrvatske kao i u privatnoj školi. Svoju službu završava kao županijski školski nadzornik. Filipović vrlo rano uočava vezu između slabe stručnosti učitelja i njihova lošeg društvenog položaja te materijalnog statusa. Pri tome je za Filipovića izuzetno značajno da je vrlo brzo uočio kako formalno obrazovanje, koliko god kvalitetno bilo i koliko god se produžavalo, nije dovoljno za cijeli radni vijek. Prema Filipoviću, to je samo početni dobar temelj koji treba cijelog radnog

vijeka nadograđivati. U znanosti i učiteljskom pozivu nema stagnacije. Stagnacija znači nazadovanje, a nazadovanje i učiteljski poziv međusobno su kontradiktorni. Izrazito dobra osobina Filipovića jest ta što je po uočenom problemu odmah stupao u akciju i tražio rješenja. Rad Filipovića na području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja moguće je pratiti kroz njegove zakonodavne aktivnosti i aktivnosti kroz učiteljsku stručnu infrastrukturu.

Filipović je aktivno radio na donošenju prvog hrvatskog školskog zakona iz 1874. godine u kojem je regulirano produžno obrazovanje učitelja. I pored zakonske regulative, Filipović je prepoznao niz ograničenja u njegovoj operacionalizaciji i realizaciji. Daleko je značajniji rad Ivana Filipovića u području stručnog usavršavanja učitelja kroz stručne učiteljske udruge.

Temelji permanentnog stručnog usavršavanja usvojeni su na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini, održanoj u Petrinji 1874. godine. Navedenu skupštinu pripremao je Filipović sa suradnicima, on ju je vodio i sudjelovao u formiranju i usvajanju zaključaka. Daljnjim aktivnostima Filipović je operacionalizirao strategiju i infrastrukturu u području permanentnog stručnog usavršavanja učitelja. Inicijativom Filipovića osnivana su kotarska učiteljska društva, pri kojima su osnivane knjižnice s čitaonicama. Također, osniva HPKZ kao izdavačku ustanovu stručne pedagoške literature, kao i odgojne literature za madež i puk. HPKZ je potpomagao odlazak istaknutijih hrvatskih učitelja na inozemna stručna usavršavanja.

Iz svega navedenog, neosporno je utvrđena značajna uloga Ivana Filipovića u području permanentnog stručnog usavršavanja, stvaranju potrebne stručne infrastrukture i njezine operacionalizacije.

Literatura

Adamović, Vicko. 1885. *Građa za istoriju dubrovačke pedagogije*. Zagreb: Hrvatsko-pedagogijski književni zbor.

Cuvaj, Antun. 1910-1913. *Građa za povijest školstva u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje. 11 sv. Zagreb: Naklada kr. hrv.-sla.-dal. zemaljske vlade, Odjel za bogoštovlje i nastavu.

Druga desetogodišnjica Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. 1892. Zagreb: Naklada Hrv. pedagoško-književni zbor.

Druga obća hrvatska učiteljska skupština. 1874. Zagreb: Centralni odbor obćih hrv. učit. skupština

Enciklopedijski rječnik pedagogije. 1963. Zagreb: Matica hrvatska.

Gabelica, Milivoj. 1976. „Uloga časopisa u unapređivanju naše pedagoške teorije i prakse.“ *Napredak* 117, no. 9-10: 474-483.

Filipović, Ivan. 1858. „Što da se još u pučkih i glavnih školah uči?“ *Neven* no. 13.

„Izvešće o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1891. i 1901. godine.“ *Službeni glasnik IX. i XIX*, Zagreb: Ign. Granitz.

Jožičić, Tomislav. 1875. „Odgovaraju li naše školske knjižnice svom zadatku?“ *Napredak* no. 16: 283-285.

Kirin, Josip. 1925. „Razvitak pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji.“ *Hrvatski učitelj* 5 no. 1-21: 23-74.

Klobučar, Davorin. 1901. „Školska knjižnica.“ *Napredak* 43, no. 17: 271-274.

Kopsa, Nikola. 1876. „Bez čega ne bi smjele biti školske knjižnice?“ *Napredak* 18, no. 7: 214-216.

Kujundžić, Nedjeljko. 1996. „Razvoj pedagogije u Hrvata.“ U *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, uredio Hrvoje Vrgoč, 24-30. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Martinović, Ivan. 1896. „Nešto o razvitku školstva u bivšoj Vojnoj krajini.“ *Napredak* 37, no. 7: 99-102, 10: 148-151, 11: 163-165, 14: 212-215, 15: 229-231, 18: 276-279, 19: 292-293.

Martinović, Ivan. 1897. „Nešto o razvitku školstva u bivšoj Vojnoj krajini.“ *Napredak* 38, no. 7: 100-102, 9: 131-135, 10: 149-151, 11: 165-168, 14: 213-218, 18: 279-283, 19: 299-302, 20: 312-316.

Martinović, Ivan. 1912. *Povijesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja*. Zagreb: pišćeva naklada.

Munjiza, Emerik. 2002. „Osposobljavanje učitelja za učiteljsku službu prije utemeljenja učiteljskih škola.“ *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu* 4, No. 1: 37-49.

Munjiza, Emerik. 2009. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod.

Munjiza, Emerik i Snježana Dubovicki. 2023. *Ivan Filipović - organizator hrvatskog učiteljstva i reformator hrvatskog školstva (povodom 200-godišnjice rođenja)*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Pedagoška enciklopedija sv. 1 i 2. 1989. Zagreb i drugi: Školska knjiga i drugi.

Pravila Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. Zagreb: Hrvatski državni arhiv br. 7409/2331.

Pravila učiteljskog društva „Ivan Filipović“ za brodski kotar u Brodu n/S. Zagreb: Hrvatski državni arhiv br. 2059.

„Službena statistika o školstvu.“ 1897. *Napredak* 17, no. 37: 586-585.

Srkulj, Stjepan. 1911. *Izvori za hrvatsku povijest*. Zagreb: Naklada piščeva.

Trstenjak, Davorin. 1897. *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Zbirka zakonah i naredbah na području Vojne krajine. 1871. Budim: Državna tiskara.